

מדינת הרווחה, מדיניות ציבורית ודעת הקהל: ישראל 2008¹

ניסים כהן², שלמה מזרחי³ ופני יובל³

מאמר זה מבקש להציג תמונת מצב נכונה לשנת 2008 של דעת הקהל הישראלית על מדינת הרווחה והמדיניות החברתית המצויה והרצויה, ולפלח אותה לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים וסקטוריאליים שונים. המגמה המרכזית שעולה מהמחקר היא שהציבור הישראלי מצדיק במידה רבה מעורבות של המדינה באספקת שירותים ציבוריים, תומך בהשקעה בתחומים המזוהים עם מדינת הרווחה ומסכים עם הצורך לתמוך באוכלוסיות חלשות. בה בעת אותו ציבור מסכים קצת פחות לשלם מכיסו עבור שירותים אלה שמדינת הרווחה מספקת. בין תחומי המדיניות השונים הציבור הישראלי מייחס חשיבות עליונה לחינוך, להשקעה הציבורית בו ולמינופו כדי להגיע להישגים בתחומי מדיניות אחרים כמו ביטחון ובריאות.

מבוא

הספרות המחקרית מלמדת שבעשורים האחרונים חלו ברוב מדינות המערב תמורות כלכליות וחברתיות משמעותיות ששינו את פניה של מדינת הרווחה. בחלקם הגדול של מחקרים אלה בולטת ההנחה שחלק מהשינויים הם אידיאולוגיים; ביניהם ניתן למנות אימוץ מדיניות כלכלית ניאו-ליברלית, הקטנת מעורבות המדינה באספקת שירותים והיחלשות משמעותית של רשת הביטחון הסוציאלי שאפיינה את מדינת הרווחה

- 1 ברצוננו להודות לד"ר גיא בן פורת, פרופ' אברהם דורון, פרופ' ג'וני גל, הגברת לאה אחדות ופרופ' מיכאל שלו על עצותיהם המועילות. עוד נודה לשלושת השופטים האנונימיים של מאמר זה על הערותיהם והצעותיהם.
- 2 המחלקה לניהול ולכלכלה, האוניברסיטה הפתוחה.
- 3 בית הספר לניהול על שם גילפורד גלייזר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

ביטחון סוציאלי, אדר תש"ע, מארס 2010, מס' 82 : 47-77
נשלח לפרסום ב-27.10.08, התקבל ב-5.3.09

המודרנית (Esping-Andersen, 1996; Gilbert, 2002; Pierson, 2001). ההנחה הרווחת בעולם היא שבמדינות דמוקרטיות המדיניות הציבורית מבטאת את רצון הציבור, ולפיכך התרחשה התמורה האידיאולוגית בראש ובראשונה ברמה החברתית, ורק לאחר מכן תורגמה לרמת המדיניות הכלכלית-החברתית (Esping-Andersen, 1990). גישה זו אופיינית גם לשיח המחקרי אודות מדינת הרווחה בישראל הגורס גם הוא שינוי אידיאולוגי ותפיסתי מהסוג שתואר לעיל (בראלי, גוטוין ופרילינג, 2005). על רקע זה יש חשיבות גדולה לבחון את עמדות הציבור בנוגע למדינת הרווחה ולמדיניות כלכלית-חברתית.

מאמר זה בוחן את עמדות הציבור הישראלי בנוגע למדינת הרווחה, נכון לשנת 2008, כדי לעמוד על מידת תמיכתו בדגם מדינת הרווחה האוניברסלית ובמעורבות גבוהה של המדינה באספקת שירותים חברתיים (דקומודיפיקציה). המחקר מודד את עמדות הציבור בנושאים אלה בכלים שפותחו במסגרת עולם התוכן של חקר מדינת הרווחה (Anderß & Heien, 2001; Hasenfeld & Rafferty, 1989; Lions & West, 2003; Sabbagh & Vanhuysse, 2006), ולא בהקשרים עקיפים, כפי שנעשה למשל במדד הדמוקרטיה הישראלית (אריאן, אטמור והדר, 2007; אריאן, הרמן, אטמור, הדר, לבל וצבן, 2008). יתר על כן, המחקר מציע ראייה רב ממדית של עמדות הציבור הישראלי בנוגע למדינת הרווחה תוך פילוח העדפותיו לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים וסקטוריאליים שונים, ובכך תורם להבנת מורכבות הנושא במציאות פוליטית שבה השיח הציבורי רווי סיסמאות ותובנות חד ממדיות.

המגמה המרכזית שעולה מהמחקר היא שהציבור הישראלי מצדיק במידה רבה מעורבות של המדינה באספקת שירותים ציבוריים, תומך בהשקעה בתחומים המזוהים עם מדינת הרווחה ומסכים עם הצורך לתמוך באוכלוסיות חלשות. בה בעת הוא מוכן קצת פחות לשלם מכיסו עבור שירותים אלה. בין תחומי המדיניות השונים הציבור הישראלי מייחס חשיבות עליונה לחינוך, להשקעה הציבורית בו ולמינופו להישגים בתחומי מדיניות אחרים כמו ביטחון ובריאות.

חלקו הראשון של המאמר יבחן גישות וכלים עיקריים למדידת עמדות ציבור בנוגע למדינת הרווחה ויצג ממצאים השוואתיים בנושא זה. בחלק הבא אחריו נציג את מערך המחקר, את הכלי ששימש לאיסוף הנתונים ואת נתוני אוכלוסיית המדגם. לאחר מכן נציג את ממצאינו תוך התמקדות במגמות כלליות בציבור, לפי מספר מדדים עיקריים שפיתחנו בהתבסס על הספרות ומבחנים סטטיסטיים. נחתום במסקנות עיקריות ובדיון.

עמדות הציבור בנוגע למדינת הרווחה: מדדים וממצאים

המושג מדיניות חברתית-כלכלית הוא מושג רחב ביותר ונוגע למידת התערבותה של המדינה בכלכלה ובחיי האזרחים. מקובל להצביע בהקשר זה על שלושה זרמים אידיאולוגיים מרכזיים. נקדים תיאור קצר של כל אחד מהם, לפני שניגש לניתוח עמדות הציבור בנוגע למדיניות חברתית-כלכלית ומדינת הרווחה.

זרם הליברליזם הכלכלי (כמו גם הניאו-ליברליזם, שהוא למעשה סוג של ניאו-שמרנות וחזרה לקפיטליזם הרדיקלי של המהפכה התעשייתית, שהחל להתפתח על בסיס גישה זו מאמצע שנות ה-70) טוען שהיחסים הכלכליים מוסדרים בחוקים טבעיים ושהאינטרס האישי שכל אדם פועל לפיו יוצר הרמוניה טבעית. על כן כל התערבות של המדינה היא מיותרת ומזיקה. תפיסה זו דוגלת בתחרות חופשית, בחופש התעסוקה, התנועה, היוזמה, הסחר הבינלאומי ובזכות הקניין של הפרט. על פיה תפקידה של המדינה מצטמצם לדאגה שפרטים וקבוצות יכבדו חוזים ולמניעת פגיעה ברכושם (קטן, 2000). מצדדי זרם זה מדגישים את חשיבות השמירה על איזון וחיסכון בתקציב הממשלתי וטוענים שאין כל הצדקה שהמדינה תדאג לפרטים המסוגלים לדאוג לעצמם. יתרה מזאת, כך ניתן לדעתם למנוע תהליך של אפתיה ופסיביות של אזרחים שיעדיפו שהמדינה תדאג למחסורם (דורון, 1999; קטן, 2000).

הזרם הסוציאליסטי דוגל בעמדה הפוכה, ולפיה על המדינה להתערב באופן משמעותי בהתנהלות הכלכלה ובאספקת שירותים, בעיקר בשל כשלי השוק הרבים שהשוק החופשי מחולל. זאת ועוד, שליטת בעלי ההון בכלכלה הקפיטליסטית יוצרת בהכרח הטיית מדיניות שמובילה לפגיעה בשוויון ובצדק החברתי, ומכאן הצורך בהתערבות משמעותית של המדינה. בין שתי התפיסות הללו מצוי הזרם הסוציאלי-דמוקרטי הדוגל בהתערבות המדינה ובאחריותה לאספקת שירותים הכרחיים בתחומים רבים הלוקים בכשלי שוק מוכּנים (בריאות, חינוך, רווחה) ובה בעת בהשארת מרחב פעולה לשוק החופשי בתחומים אחרים. במהלך שלושת העשורים שלאחר מלחמת העולם השנייה היה זרם זה דומיננטי ברוב המדינות המערביות, אך מאז אמצע שנות ה-70 חלו שינויים חברתיים-כלכליים רבים שהובילו להתחזקותו של הזרם הניאו-ליברלי (דורון, 1985).

הגישות שנסקרו לעיל השפיעו במידה רבה גם על התפתחותה של מדינת הרווחה המודרנית. מדינת הרווחה כוללת במהותה את המרכיבים האלה: הבטחת רמת חיים נאותה כזכות פוליטית ברורה לכלל האוכלוסייה בתחומי הבריאות, החינוך, הדיור, התעסוקה, ההכנסה והטיפול הסוציאלי; קבלת אחריות קולקטיבית להשגתה ושמירתה של רמת חיים זו; יישום אחריות קולקטיבית זו באמצעות פעולות התערבות של הממשלה ושיתוף כלל האוכלוסייה; העברה חלקית של מוקד השליטה על רווחת הפרט מהשוק

הכלכלי אל הזירה הפוליטית; הקצאת הגמלאות לאוכלוסייה בידי מדינת הרווחה כביטוי של זכויות אזרח הנוצרות בעיקרן בתוך הזירה הפוליטית ומשקפות את הערכים הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים והמוסריים המשפיעים על זירה זו; קיומה של סולידריות חברתית (דורון, 1985).

חוקר מדינת הרווחה, גוסטה אספינג-אנדרסן (Esping-Andersen, 1990, p. 74), זיהה שלושה דגמים של מדינת רווחה: הדגם הליברלי, הדגם הסוציאלי-דמוקרטי והדגם השמרני. סוגי משטר אלה, שיתוארו להלן בתמצית, משקפים את העקרונות שעל פיהם נחלקת הפקת מוצרי הרווחה בין המדינה לבין השוק הפרטי ומשקי הבית בכל סוג משטר. השיח האידיאולוגי והכוחות הפוליטיים הדומיננטיים במשטרי הרווחה השייכים לאגד הליברלי נוטים לגלות עוינות כלפי מדינת הרווחה. משטרים אלה מגבילים את אספקת שירותי הרווחה הציבוריים לקבוצות חלשות ועניות באוכלוסייה, ומתנים אותם במבחני אמצעים והכנסות. הם אף מעודדים מגמה שבה הכוחות הפועלים בשוק הפרטי הם אלה המפיקים והמספקים את רוב שירותי הרווחה. בדגם זה בולטת חולשתם של הגופים הפוליטיים והארגונים החברתיים המעוניינים לשמור על קיומה וקידומה של מדינת הרווחה. מדיניות זו, המאופיינת אף בקיצוצים נרחבים של שירותי רווחה שונים, מובילה ברוב משטרים אלה לפערים גדלים ולגידול בעוני בחברה. במשטרי רווחה סוציאלי-דמוקרטיים האידיאולוגיה והכוחות הפוליטיים הדומיננטיים אוהדים על פי רוב את מדיניות הרווחה ותומכים בה בדרכים שונות. הם דואגים למערכות מקיפות של שירותי רווחה וביטחון סוציאלי, המושתתים בעיקרם על מעמד האזרחות, ופועלים לצמצום פערים חברתיים וכלכליים. חלקו של המגזר הפרטי באספקת שירותי הרווחה קטן יחסית, והשירותים הציבוריים רחבים ואיכותיים. המבנה המוסדי הרווח מאפשר לבנות קואליציות חזקות, הפועלות לשימור ולקידום מדינת הרווחה ומוסדותיה ולמניעת פגיעה בה, והשימוש במבחני הכנסה מוגבל יחסית. משטרי הרווחה מהדגם השמרני מתאפיינים בהוצאה ציבורית גבוהה על ענייני רווחה, המוקדשת לתוכניות של ביטחון סוציאלי. כאן מערכות שירותי הביטחון הסוציאלי מפוצלות במידה רבה, ומאורגנות בעיקר סביב קבוצות תעסוקתיות או קבוצות אוכלוסייה נבדלות. בולטת הדומיננטיות של ארגוני העובדים ושל המעסיקים עצמם בניהול מערכות ביטחון סוציאלי, והן מושתתות בעיקר על עקרונות של שימור הסטטוס המוסדי הקיים. המטרה העיקרית בדגם השמרני היא לשמר את המעמד החברתי-הכלכלי היחסי של הקבוצות השונות בחברה; הדגש אינו על הקמת חברה שוויונית יותר, אלא בעיקר על יצירת מערכת חברתית-ריבודית יציבה, שתשמר את חוסנו של המשטר הפוליטי.

מחקרו החשוב של אנדרסן האיץ מגמה של מחקר משטרי רווחה במובן הרחב, שמאפיינו העיקרי הוא שימוש בטיפולוגיות המבחינות בין אגדים של משטרי רווחה בעלי מאפיינים ספציפיים. ואולם הטיפולוגיה המורחבת משמשת גם חוקרים רבים במחקרים השוואתיים

המבקשים להסביר את עמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה (Anderß & Heien, 2001; Bean & Papadakis, 1998; Lions & West, 2003; Sabbagh & Vanhuysse, 2006; Svallfors, 1997). במחקר זה ננסה לבחון עד כמה הציבור הישראלי תומך במדינת הרווחה ואיזה מהדגמים שתוארו זוכה לתמיכה רבה יותר.

עמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה: מדדים עיקריים

הספרות מציעה מספר מדדים מרכזיים לבחינת עמדות ציבור כלפי מדינת הרווחה. בשל מורכבות המושג, מקובלת ההבחנה בין ארבעה היבטים של עמדות אלה: עמדות הציבור כלפי הפונקציות/מטרות (functions) של מדינת הרווחה; האמצעים (means) שעל מדינת הרווחה לנקוט; השפעות (effects) מדינת הרווחה; דרכי המימון (financing) של מדינת הרווחה (Anderß & Heien, 2001; Roller, 1998; Sabbagh & Vanhuysse, 1995; Sihvo & Uusitalo, 2006). מחקרי עמדות, כמו גם סקרים השוואתיים רבי משתתפים דוגמת ISJP ו-ISSP, מתרכזים בדרך כלל בהיבט הראשון (Gelissen, 1999).

כשהם מסתמכים על הגדרת המטרה העיקרית של מדינת הרווחה כדאגה לביטחון ולשוויון הכלכלי-החברתי, אנדרס והיינ (Anderß & Heien, 2001) טוענים שהאמצעים להשגת מטרה זו עשויים להיות מגוונים. שאלת המפתח לדעתם היא אם הציבור מאמין שעל הממשלה לנקוט אמצעים אלה ואם היא האחראית בעיניו להשיג מטרה זו. הם מגדירים היבט זה כ"טווח פעולות הממשלה" (Roller, 1998), וטוענים שהוא החיוני ביותר להבנת העמדות כלפי מדינת הרווחה ושעליו מושתתים ההיבטים האחרים. האמצעים, ההשפעות ודרכי המימון של מדינת הרווחה אינם רלוונטיים, אם אין הציבור מאמין באחריותה של הממשלה להבטיח ביטחון ושוויון חברתי-כלכלי. היבט זה יעיל במיוחד למחקרים השוואתיים, משום שניתן לבחון אותו בכל מדינה, ואילו ההיבטים האחרים, ובעיקר אמצעי הפעולה, משתנים ממדינה למדינה. במחקר זה אנו מאמצים גישה דומה ומתמקדים בהיבט של טווח פעולות הממשלה, אך פורטים אותו למספר מדדים.

בחינה מפורטת של השאלונים והסקרים שמחקרי העמדות כלפי מדינת הרווחה מסתמכים עליהם מלמדת, שיש מדדים מצמצמים ומרחיבים. מדד מצמצם מוצג, למשל, אצל אנדרס והיינ (Anderß & Heien, 2001) ולינוס ו-ווסט (Linos & West, 2003), המודדים את עמדות הציבור בנוגע לטווח פעולות הממשלה באמצעות שלוש שאלות: האחת נוגעת לאחריות הממשלה להפחתת פערי הכנסה, השנייה נוגעת לאחריותה לספק תעסוקה לכול, והשלישית נוגעת לאחריותה לספק לכול הכנסה מינימלית. לינוס ו-ווסט מתרכזים במדידת עמדות כלפי חלוקה מחדש, כפי שעושים גם לוין-אפשטיין, קפלן ולבנון (2002). תוצרי מדידתם הם תמונה חלקית של עמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה.

מדד מרחיב יותר מוצג במחקרם של בין ופאפאדאקיס (Bean & Papadakis, 1998; Papadakis, 1992), שבו התבקשו הנשאלים לציין אם על הממשלה להיות אחראית לאספקת עבודה לכל המעוניין, לאספקת שירותי בריאות לחולים ולהבטחת תנאי חיים הוגנים לקשישים ולמובטלים. עוד הם התבקשו לציין אם לדעתם על הממשלה להוציא יותר או פחות משאבים על בריאות, חינוך, פנסיה וקצבאות אבטלה. לנשאלים הובהר שהוצאה גדולה יותר משמעותה עליית שיעורי המס. מדד זה אמנם מרחיב בכל הנוגע לתחומי האחראיות של המדינה, אך מתמקד באוכלוסיות חלשות ובתחומי רווחה מסורתיים, בלי לבחון את העמדות כלפי מדינת הרווחה האוניברסלית וכלפי מידת המעורבות הרצויה של המדינה בכל הנוגע להקטנת פערים. במחקר הנוכחי מוצעים מדדים המשלבים את מכלול ההיבטים שצוינו לעיל.

מדד מרחיב מעט יותר מוצג במחקרם של הזנפלד ורפרטי (Hasenfeld & Rafferty, 1989). נשאלו מחקר זה התבקשו לדרג את מידת תמיכתם בתוכניות המייצגות את מדינת הרווחה, כלומר תמיכה במשפחות המטופלות בילדים עם צרכים מיוחדים, בהקצאות מזון, בביטוח סוציאלי ובקצבאות אבטלה. שני הפריטים הראשונים מרכיבים יחד את מדד התמיכה בתוכניות תלויות הכנסה, ושני האחרונים את מדד התמיכה בתוכניות תומכות. הנשאלים נתבקשו להעריך באיזו מידה יש להעלות/להפחית/להשאיר-כפי-שהיא את ההוצאה הממשלתית על כל אחד מהפריטים הללו. נשאלים שציידו בהעלאת ההוצאה הממשלתית התבקשו להשיב באיזו מידה הם מוכנים לשלם על הגידול התקציבי דרך המסים. נשאלים שציידו בצמצום ההוצאה הממשלתית על התחומים הללו התבקשו להשיב אם יש להפנות את העודף התקציבי להפחתת מסים, להקטנת הגירעון התקציבי או לתוכניות אחרות. החיבור של שני המדדים יוצר, לטענת הזנפלד ורפרטי, משתנה מורכב עם מספר צירופים אפשריים, המתחשב במכלול הפעילויות שמדינת הרווחה מציעה, במדידת המוכנות לשלם ובמאפייניו של השיח הציבורי בנושא. מדד מורכב זה אכן מספק כלים רב ממדיים למדידת עמדות בנושא מדינת הרווחה, אך הוא חסר בשני היבטים עיקריים: הפריטים המרכיבים את המדד אינם כוללים את מכלול הפעילויות של מדינת הרווחה האוניברסלית, למשל פעילות לצמצום פערים והגדלת השוויון, אספקת שירותי בריאות, חינוך ופנסיה; חסרה השוואה בין הקצאות תקציביות רצויות לתחומי מדיניות שונים. המדדים שנבנו במחקר הנוכחי באים לתת מענה על חוסר זה שקיים בספרות, ובכך מעלים תרומה של ממש למחקרי עמדות כלפי מדינת הרווחה.

סבג וואנהויסי (Sabbagh & Vanhuyse, 2006) מציעים מדד רב-ממדי מסוג שונה, ולפיו עמדות כלפי מדינת הרווחה מורכבות משישה גורמים עיקריים: אינדיווידואליזם, מוסר עבודה, ייחוס אי-שוויון לגורמים פנימיים לאדם (תכונות אישיות), הקצאת משאבים שוויונית, תפיסה מרחיבה של מדינת הרווחה, ייחוס אי-שוויון לגורמים חיצוניים לאדם (מבניים). תמיכה חזקה בשלושת הגורמים הראשונים מייצגת תמיכה במשטרי רווחה

מבוססי שוק, ותמיכה חזקה בשלושת המרכיבים האחרונים מייצגת תמיכה במשטרי רווחה מבוססי מדינה. עבור כל גורם כזה השניים מציעים מספר שאלות הבוחנות את העמדות כלפיו. הניתוח הסטטיסטי בוחן את מכלול הגורמים ומצליב אותם בדרכים שונות, כדי לאתר את המדד המהימן ביותר של עמדות. ניתוח הגורמים שעורכים החוקרים מלמד שהמודל המהימן ביותר הוא זה המתייחס לששת הגורמים בנפרד, כשיש זיקה הדוקה בין שלושת הראשונים שהוזכרו לעיל ובין שלושת האחרונים. זאת ועוד, שלושת הגורמים הראשונים נמצאים במתאם שלילי עם שלושת הגורמים האחרונים, מה שנותן משנה חוזק למהימנותו של המדד הרב-ממדי.

מדדים אלה אכן נותנים מסגרת ניתוח רחבה. ואולם בחינה של שאלות הסקר המודדות כל אחד מהגורמים מלמדת שהחוקרים מערבים בין עמדות כלפי מדינת הרווחה לבין תפיסת עולם רחבה שעשויה להסביר את העמדות הללו. בהתייחס לגורם האינדיווידואליזם, למשל, היגדים כמו "אנשים צריכים לחיות ולשלוט על חייהם בלי לדאוג לאחרים" עשויים להעיד על תפיסת עולם רחבה יותר, ולא בהכרח על עמדות בנוגע למדינת הרווחה. באופן דומה, גם אם נשאל מייחס עוני ואי-שוויון לגורמים פנימיים לאדם, כמו עצלנות, העדר כישרון ומוסר לקוי, אין זה מעיד בהכרח על כך שהוא מתנגד לתמיכת המדינה בעניים ובצמצום אי השוויון. עולה אפוא, שמדידה רב ממדית מהסוג שמציעים סבג וואנהויסי אמנם מרחיבה את הבנתנו בדבר עמדות הציבור ותפיסת עולמו, אבל בה בעת מספקת מדדים עקיפים ולא בהכרח עקיבים לוגית בכל הקשור לעמדות כלפי מדינת הרווחה.

לסיכום, במחקר הנוכחי אנו מציעים מדידה ישירה, כפי שהוצגה במחקרים הקודמים שנסקרו לעיל. אך בה בעת, ובשונה מאותם מחקרים, אנו מציעים גם מדידה המשלבת עמדות שונות כלפי פעילויות מדינת הרווחה, המוכנות לשלם על מדיניות חברתית מרחיבה והקצאת משאבים בין תחומי מדיניות.

עמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה: ממצאים עיקריים

מחקרים השוואתיים שנעשו במדינות המפותחות מלמדים על תמיכה גבוהה יחסית של הציבור ברעיונות הבסיסיים של מדינת הרווחה (Svallfors, 1997). עם זאת, יש הבדלים ברמות התמיכה והדגשים הרצויים בכל מדינה, ולדעת חוקרים רבים ההסבר להבדלים אלה טמון בדגם מדינת הרווחה באותה מדינה, בגורמים תרבותיים ובהשקפות עולם (Anderß & Heien, 2001; Bean & Papadakis, 1998; Lions & West, 2003; Sabbagh & Vanhuyse, 2006). מחקרים שונים מלמדים שבמדינות מהדגם ליברלי התמיכה בעקרונות מדינת הרווחה חלשה יותר מאשר במדינות מהדגם הסוציאלי-דמוקרטי. מחקר זה אינו מציע מבט השוואתי, אך בניתוח המסכם ננסה להצביע על

גורמים מבניים ותרבותיים שעשויים לסייע בהסבר עמדות הציבור הישראלי כלפי מדינת הרווחה כבסיס למחקרי המשך.

הסברים ממוקדים יותר של עמדות הציבור מייחסים חשיבות מכרעת למעמד הסוציו-אקונומי של האדם מתוך הנחה שאנשים הנוזקים לשירותי רווחה הם תומכים טבעיים במדינת הרווחה האוניברסלית (לויין-אפשטיין, קפלן ולבנון, 2002; Emerson & Van Buren, 1992; Hasenfeld & Rafferty, 1989; Linos & West, 2003). הסברים אלה רואים את האינטרס האישי כמוטיבציה עיקרית לתמיכה או לאי תמיכה במדינת הרווחה ובתוכניות רווחה מרחיבות. במחקר הנוכחי אנו בוחנים מספר חתכים ופילוחים בקרב האוכלוסייה, כדי לבדוק באופן ראשוני את הזיקה בין מעמד סוציו-אקונומי והשתייכות סקטוריאלית לבין עמדות כלפי מדינת הרווחה.

המחקר הנוכחי מתרכז בעמדות הציבור הישראלי, אך ניתן יהיה להשוות את הממצאים לממצאים עיקריים שהתקבלו במדינות מערביות אחרות. כשבחן שמונה מדינות "עשירות", הראה קוהלין (Coughlin, 1980), שלצד הסכמתו עם ערכי אחריות קולקטיבית והבטחת שיעור מינימלי של תעסוקה, שירותי בריאות, הכנסה ושאר התנאים של קיום חברתי וכלכלי, אין הציבור במדינות אלה שולל הישגים אישיים, אחריות אישית או כל ניסיון לשנות את השיטה הקפיטליסטית. כך גם נמצא, שנושאים כגון פנסיה, ביטוח רפואי, קצבאות ילדים היו הפופולריים ביותר בעיני הציבור וזכו לתמיכה רחבה (אף כי למעשה היו היקרים ביותר לקופת המדינה), ואילו דמי אבטלה וסיוע ציבורי היו פחות פופולריים. ממצאים אלה עלו בעקבות במדינות שונות, במעמדות שונים ובין בעלי דעות פוליטיות שונות (Coughlin, 1980, p. 52). מחקר שנערך באנגליה, באיטליה, במערב גרמניה, באוסטריה ובארצות הברית לקראת סוף שנות ה-80 הראה ממצאים דומים. שם נמצאו ראיות חזקות לתמיכה משמעותית באחריות ממשלתית לשירותי בריאות (94.5 אחוז) ובצורך להעניק תנאי מחיה מכובדים למבוגרים (95.2 אחוז). רוב גדול במדינות אלה תמך בהגדלת ההוצאות הממשלתיות על שירותי בריאות, ו-57 אחוז תמכו בשיפור תנאי הפרישה של עובדים. בכלל הארצות חשב הציבור שאחריות המדינה לצמצם את האבטלה גדולה מאחריותה לשלוט על האינפלציה (Smith, 1987). מחקרים דומים מצאו שהרוב בכלל המקומות תמכו בהגדלת ההוצאות לשירותי בריאות, בהגדלת הפנסיות לקשישים (Taylor-Gobby, 1989, p. 41) ובהגדלת ההוצאות הממשלתיות לסיוע לעניים (Smith, 1989). טענה שהועלתה בספרות היתה שכאשר מעמד הביניים מאורגן בארגוני עובדים ובמפלגות שמאל, דעת הקהל נוטה ברובה לתמוך במדינת הרווחה, משום שהשירותים והמוצרים שהיא מספקת מיועדים ברובם למעמד הביניים. אך סטייה מדפוס זה תיתכן בגין קונפליקטים פוליטיים בין הקבוצות בחברה, המבליטים את הקונפליקט ביניהן גם בתחומי מדיניות חברתית (Shalev, 2007, p. 1).

לשם השוואה, במחקר שבדק במדגם גדול יחסית את עמדות הציבור ברוסיה ובאוקראינה, לאחר השינויים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים הגדולים שאירעו שם מאז יוני 1987, מצא גיבסון (Gibson, 1996), שערכים כלכליים אינם כה בסיסיים ומושרשים אצל הציבור, כפי שניתן היה לצפות, ושהציבור העריך מוסדות ותהליכים דמוקרטיים כחשובים, בעיקר בשל התועלת שחשב שתצמח לו מהם. בעצם רבים מאזרחי רוסיה ואוקראינה פשוט רצו "סוציאליזם שעובד" ומשיג תוצאות כלכליות לחברה (Gibson, 1996, p. 966). כשהדמוקרטיה נתפסת אצל פרטים בחברה כדמוקרטיה אינסטרומנטלית, המשמשת כאמצעי להשגת מטרות קצרות טווח כגון צמיחה כלכלית, ניתן להניח שכשל כלכלי עשוי להוביל לשינוי בדעת הקהל כלפי הערכים הדמוקרטיים עצמם. זאת במיוחד לאור העובדה שעליונותם של ערכים דמוקרטיים על פני ערכים כלכליים טרם הוכחה במידה מספקת בספרות המחקר (Bellamy 1993; Gibson, 1996, pp. 960-961).

לאחרונה הראו ברוקס ומנוזה (Brooks & Manza, 2007; 2006), שמדינות שונות משקיעות יותר מאחרות משאבים במדיניות רווחה, בעיקר משום שדעת הקהל בהן תומכת בכך. כך, למרות תהליכי גלובליזציה וכוחות שונים שפעלו לצמצומה של מדינת הרווחה, לא אפשרה דעת הקהל במדינות שונות לעשות זאת. עוד מצאיים על דעת הקהל כלפי מדינת הרווחה וניתוחם בחתכים שונים, כמו גם דיון כללי יותר על חשיבות מדינתה והגורמים המשפיעים עליה, מובאים בנייר עמדה שנכתב לאחרונה בנושא (כהן, מזרחי ויובל, 2008). לדיונו זה נסכם שמחקרים השוואתיים במדינות מערביות מלמדים על תמיכה גבוהה יחסית של הציבור בעקרונות הבסיסיים של מדינת הרווחה. חברות שונות נבדלות ביניהן בהתאם לדפוסים המבניים והאידיאולוגיים שלהן. פעמים רבות השונות בתמיכה במדינת הרווחה משקפת הבדלים מעמדיים, חברתיים, אתניים וכלכליים. המחקר הנוכחי יאפיין את עמדות הציבור הישראלי כלפי מדינת הרווחה ויבחן חלק מהגורמים שצוינו לעיל.

עמדות הציבור בישראל כלפי מדינת הרווחה

החברה הישראלית עברה בשלושת העשורים האחרונים תהליכי שינוי משמעותיים בעקבות המדיניות החברתית שפעלה לצמצום תוכניות רווחה ומעורבות הממשלה באספקת שירותים בסיסיים כמו בריאות, חינוך, רווחה ואף ביטחון אישי (דורון, 1999; 2003; 2007). גם אם לא היו אלה תהליכים ליניאריים (אסיסקוביץ, 2007), הם בלטו כמגמה, ואף חוללו שינוי בהתנהגותם של השחקנים השונים (מזרחי ומיני, 2006). הספרות מציעה אמנם הסברים שונים לתהליכים אלה, אך הכול מסכימים שהם אכן התחוללו ושינו מאור את פני החברה הישראלית. בה בעת נבחנו עמדות הציבור הישראלי בנוגע לתהליכים אלה באופן חלקי ובדרך כלל עקיף, כחלק מבחינת עמדות בסוגיות

רחבות יותר. המחקר הנוכחי מציע בחינה מעמיקה וממוקדת של עמדות הציבור בנושאים אלה כבסיס למחקרי המשך השוואתיים.

בפתחו של אוסף מאמרים חשוב שהתפרסם לאחרונה אף נטען, שהחברה הישראלית עוברת ב-30 השנים האחרונות מהפכה שקטה שהפכה אותה לחברה שהאוריינטציה שלה היא כלכלה ניאו-ליברלית המקדשת את השוק החופשי וערכים אינדיווידואליסטיים, כמו גם חברה חשופה להשפעות התרבות האמריקנית ולתהליכי גלובליזציה (בראלי, גוטוויין ופרילינג, 2005). בישראל נערכו עד כה מעט מחקרים יחסית בנושא עמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה. אך ממצאיהם של אלה לא תמיד עולים בקנה אחד עם טענה זו. בסקר שערך יוכטמן-יער בשנת 2001, נשאל הציבור הישראלי איזו מבין מטרות אחדות היא החשובה ביותר לישראל בטווח של עשר השנים הבאות. הראשונה שהציבור בחר היתה "כוח צבאי חזק", השנייה אחריה "רמה גבוהה של צמיחה כלכלית", ורק אחריהן מטרות חברתיות אחרות. בשאלה אחרת ניצבה המטרה "כלכלה יציבה" לפני המטרה "יציבת חברה הומנית יותר", אך רק במרחק קטן מאוד יחסית אחריה. מעניין היה למצוא שאצל הנשים (שהיוו את הרוב במדגם זה) היתה המטרה החברתית חשובה יותר מזו הכלכלית. זאת ועוד, הסקר מצא שרוב הציבור הישראלי חשב שיש להדגיש פחות את ערך הכסף והנכסים, תמך נחרצות בצמצום פערים בהכנסה והצהיר שעל המדינה לקחת אחריות גדולה יותר כדי להבטיח את רווחת הפרטים בחברה, בשונה מהטענה שעל הפרטים בחברה הישראלית לדאוג יותר לעצמם (World Values Survey Website, 01.06.2008).

מחקרים אחרים הראו שהציבור הישראלי נוטה לערכים של סולידריות חברתית יותר מאשר לאינדיווידואליזם. ואולם מגמה זו לא היתה משותפת לכלל הפרטים בציבור, ונראה שתחום עיסוקו של הפרט (כמו גם מאפיינים רבים אחרים שלו) קשור לתפיסתו. כך, למשל, מחקר שבדק תפיסות של סטודנטים לעבודה סוציאלית באשר למדיניות חברתית ובאשר לגורמים לבעיות חברתיות בישראל (כמו גם בארצות הברית ובריטניה) מצא, שבמגוון רחב של שאלות לא השפיעה העובדה שהם חיו במדינות שדגלו באינדיווידואליות, באחריות אישית ובשוק חופשי על תפיסתם את תפקיד המדינה והמבנים החברתיים, כמו גם על תפיסתם שלחברה תפקיד מפתח בהתמודדות עם אי-שוויון (Weiss, Gal, Cnaan, & Maglajlic, 2002, pp. 66-69; 78; 2007). באופן דומה נמצא שעובדים סוציאליים יהודים וערבים היו בעד מדינת הרווחה ללא קשר ללאומיותם, ואצל העובדים הסוציאליים ממוצא ערבי נמצאה העדפה להגדלת ההוצאה הציבורית לשירותי רווחה, חינוך ותמיכה במובטלים, כמו גם הנטייה להאמין שהממשלה היא האחראית לרווחה החברתית (Weiss & Gal, 2008). לעומת זאת, מחקר שנעשה בקרב סטודנטים לכלכלה מצא שהם מדגישים ערכים של הישגיות, הצלחה וצבירת כוח חברתי יותר מאשר סטודנטים אחרים ושהם מקנים חשיבות פחותה לערכים של צדק

חברתי ושוויון. המחקר מצא שמגמה זו צצה כבר בשבוע הראשון של שנת הלימודים הראשונה של הסטודנטים ונמשכה עד סיום לימודיהם (Gandal, et al., 2005, p. 1241).

ההעדפות בנוגע להרחבת מדינת הרווחה אינן מייחדות את העובדים הסוציאליים, אשר ניתן להניח שייטו אולי יותר מאחרים להעדיף מדיניות תקציבית מרחיבה; הציבור כולו שותף להן. סקר המכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2008 מראה שרוב האזרחים מעוניינים לקבל את השירותים שהם נזקקים להם מהמדינה ולא מארגוני החברה האזרחית. 53 אחוז מהנשאלים מסכימים לטענה שמוטב שהמדינה תחזור למעורבותה הקודמת בתחומי החברה והכלכלה, לעומת 28 אחוז המעדיפים מעורבות מצומצמת שלה בתחומים אלה; 46 אחוז מעדיפים לקבל שירותים מגופי המדינה, לעומת 29 אחוז המעדיפים לקבל שירותים מארגונים חברתיים (אריאן ואחרים, 2008, עמ' 84). מהסקר עולים גם הנתונים האלה: הציבור מסכים על כך שהמדינה מעניקה שירותים נחותים מאלה שמציעים ארגונים אחרים כולל פרטיים; הציבור מתנגד להורדת רמת החיים; הציבור מעדיף את אינטרס הפרט על פני המדינה. התמיכה בתקן חברתי מעידה על דואליות – הציבור מעוניין בסקטור פרטי חזק אך גם מעורב חברתית, שכן חלק מתפקידי המדינה עברו לחברות פרטיות. מממצאי אחדים מהסקרים עולה בין השאר, שרוב הציבור מוכן לשלם יותר עבור מוצרים של ארגונים פרטיים המגלים אחריות חברתית (צדוק ואחרים, 2005, עמ' 7). העדפות אלה הועמדו למבחן מול תחומי מדיניות אחרים ובראשם תחום הביטחון. על השאלה "האם מוצדק או לא מוצדק לקצץ בשירותים חברתיים כדי להגדיל את תקציב הביטחון?" השיבו בשנת 2007 18 אחוז מהציבור היהודי בחיוב לעומת 82 אחוז שהשיבו בשלילה (אריאן, אטמור והדר, 2007, עמ' 81). עוד מצא מחקר זה, שעד 1984 תמכו רוב הישראלים במדיניות סוציאליסטית, ואילו בשנים 1988-1996 נטתה הכף למדיניות קפיטליסטית. המחברים מסבירים מגמה זו על רקע הצמיחה הכלכלית של שלהי שנות ה-80 ונפילתו של הגוש הקומוניסטי, שהתפרשה אף היא כניצחון השיטה הקפיטליסטית. ואולם בסקרים שנערכו בשנים 2000, 2003 ו-2007 השתנתה המגמה, ובשלושתם תמכו 50 אחוז ויותר מהציבור הישראלי בשיטה הסוציאליסטית והעדיפו אותה על הקפיטליסטית (אריאן, אטמור והדר, 2007, עמ' 63-64).

בעשור האחרון ערך מכון טאוב סקרים שבחנו בעיקר את תחושות הביטחון החברתי-הכלכלי של הציבור בישראל ואת תפיסת האזרחים את מצבם האישי, כמו גם את העדפותיהם הערכיות ואת עמדותיהם בסוגיות מדיניות, כגון הגנה על עובדים וזכות השביתה, ובסוגיית מצבה של מערכת החינוך בישראל. סקרים אלה הראו באופן גורף, שאין הציבור הישראלי מסכים לטענה שיש לצמצם תקציבים חברתיים לטובת צרכי הביטחון. נמצא בהם מתאם בין רמה גבוהה של השכלה לאי הסכמה זו; העולים החדשים בלטו בין הקבוצות שהתנגדו לצמצום תקציבים חברתיים כדי לממן את הוצאות הביטחון (קופ, 2007, עמ' 267-294).

במחקר חלוצי מצא שלו (Shalev, 2007), שדעת הקהל בישראל ייחודית בהשוואה למקומות אחרים בעולם בכך שהיא גם תומכת תמיכה של ממש בשוויון וגם מאופיינת בתמיכה רחבה במדיניות שוויונית, תצורה שאינה מתאימה למשטרי הרווחה המוכרים. המשמעות היא שגם בעידן של כלכלה ליברלית הציבור בישראל עדיין מבקש סולידריות לאומית. ממצאי מחקרם של לוי-אפשטיין, קפלן ולבנון (2002) הצביעו על תמיכה גבוהה מאוד במדיניות שמטרתה לצמצם אי-שוויון בין קבוצות במקביל לתמיכה גורפת בעיקרון של תגמול על פי כושר וזכאות. אף שהציבור בישראל תומך (תוך שונות מסוימת בין הסקטורים המרכיבים אותו) בתחרותיות בעבודה, בה בעת הוא גם תומך בהגבלת הפער בין בעלי התגמולים הגבוהים ביותר לאלה שבתחתית הסולם וברעיון שהמדינה "תתקן" את אי-השוויון שנוצר בשוק באמצעות חלוקה מחדש.

סיכום הדברים עד כה מעלה, שרוב המחקרים מלמדים שהציבור הישראלי תומך בעקרונות בסיסיים של מדינת הרווחה. אלא שהמחקרים הקיימים בוחנים בדרך כלל את העמדות כלפי מדינת הרווחה בהקשר רחב יותר ולכן גם עקיף ופחות ממוקד. המחקר הנוכחי מציע בחינה שיטתית ומעמיקה של עמדות הציבור הישראלי כלפי מדינת הרווחה, על היבטיה השונים, ובכך אנו מקווים שיתרום לשיח המדעי והציבורי.

מערך המחקר

נתוני המחקר הנוכחי נאספו בסקר עמדות של אזרחי ישראל על בסיס מדגם מכסות (quota sampling) אקראי של האוכלוסייה הבוגרת (בני 18 ומעלה). שאלון למילוי עצמי הופץ לנבדקים באמצעות מראיינים שתודרכו בידי צוות המחקר. המדגם נבנה בשיטת המכסות, כשהוגדרו מכסות נשאלים באופן שייצג את חלקם באוכלוסייה על פי מאפיינים גיאוגרפיים, חברתיים-כלכליים, דת, מגדר, מוצא, השכלה ומשתנים דמוגרפיים אחרים. מדגם מכסות אמנם מייצג את האוכלוסייה פחות טוב מאשר מדגם אקראי-הסתברותי, אך גודל המדגם שעמד על 940 נשאלים מפצה במידה מסוימת על חיסרון זה ומשפר משמעותית את ייצוגיותו. היחס בין אלה שנתבקשו להשתתף במחקר (למלא שאלון) לבין אלה שבסופו של דבר מילאו את השאלון עומד על כ-50 אחוז. הוסבר למשתתפים שהשאלון אנונימי ושהמידע שימסרו באמצעותו יישמר בסודיות וישמש למטרות סטטיסטיות בלבד. עוד הוסבר להם, שאף שניתן להניח שלא לכולם די ידע או כלים להחליט בכל אחת מהשאלות ואף שהם יכולים לבחור בתשובה "לא יודע", הם מתבקשים לנסות ולהכריע על סמך הידע שלהם ועל פי העדפתם האישית. ניתוח הנתונים נעשה באמצעות תוכנת SPSS. בשלב העיבודים ערכנו מבחני מובהקות (T או F) על מכלול המשתנים, כדי לקבוע את מידת השונות ומובהקותה בין הקבוצות בציבור.

מאפייני המדגם

במדגם זה השתתפו 940 נשאלים, בהם 403 גברים (42.9 אחוז), 528 נשים (56.2 אחוז) ותשעה אחרים שלא הצהירו על מינם. ממוצע הגילים של המשתתפים עמד על 39.29 שנים עם סטיית תקן של 13.31 שנים. מתוך 928 נשאלים שהצהירו על כך, הצהירו 653 שהם נשואים (70.4 אחוז) ו-275 (29.6 אחוז) הצהירו שאינם נשואים. מספר הילדים מתחת לגיל 18 (למצהירים על ילדים) עמד על ממוצע של 2.47 ילדים עם סטיית תקן של 1.25. ממוצע שנות הלימוד של המשתתפים עמד על 14 שנים עם סטיית תקן של 2.66 שנות לימוד.

מתוך 928 נשאלים שענו על שאלת ההשתייכות הגדירו עצמם 86.1 אחוז כישראלים, 5.7 אחוזים כערבים, 1.5 אחוזים כאשכנזים, פחות מאחוז אחד כמזרחיים ופחות מחצי אחוז כפלסטינים. 5.3 אחוזים הגדירו עצמם כ"אחר". שיעור היהודים בקרב המשיבים על השאלה עמד על 91.3 אחוז (850 נשאלים), 7.2 אחוזים הגדירו עצמם כמוסלמים, קצת פחות מאחוז הגדירו עצמם כנוצרים, ארבעה אחוזים הגדירו עצמם כדרוזים ושלשה אחרים הגדירו עצמם כבני דת אחרת. בין 900 המשיבים על שאלת עומק דתיותם הגדירו עצמם 8.9 אחוזים כדתיים מאוד, 18.7 אחוז כדתיים, 27.9 אחוז כמסורתיים ו-44.6 אחוז כחילוניים. מתוך הנשאלים שענו על כך היו 18.1 אחוז (170 נשאלים) עולים, והשאר נולדו בישראל. ממוצע השנים בארץ של העולים שהצהירו על כך עמד על 31.59 שנים עם סטיית תקן של 19.99 שנים.

מתוך 906 הנשאלים שהשיבו על שאלת אופן העסקתם 73.5 אחוז עובדים כשכירים, 10.4 אחוזים עובדים כעצמאים, פחות מאחוז הצהירו על עצמם כעובדים בעסק משפחתי והשאר (15.3 אחוז) הצהירו על עצמם כ"אחר". מתוך 815 נשאלים דיווחו 27.4 אחוז שהם משתכרים עד 4000 ש"ח נטו לחודש, 15 אחוז משתכרים בין 4001 ל-5000 ש"ח נטו לחודש, 11.7 אחוז משתכרים בין 5001 ל-6000 ש"ח נטו לחודש, 12.6 אחוז משתכרים בין 6001 ל-7000 ש"ח נטו לחודש, ו-13.3 אחוז משתכרים בין 7001 ל-8000 ש"ח נטו לחודש, ו-20.1 אחוז משתכרים 8000 ש"ח ויותר נטו לחודש. מתוך 878 נשאלים העריכו 13.8 אחוז את מצבם הכלכלי כ"טוב מאוד", 69.4 אחוז העריכו אותו כ"טוב", 14.1 אחוז כ"לא טוב" ו-2.7 אחוזים כ"כלל לא טוב". מתוך 878 המשיבים הצהירו 55.7 אחוז שהם עובדים במגזר הציבורי ו-44.3 אחוז הצהירו שהם עובדי המגזר הפרטי.

השוואה של נתוני המדגם לנתונים הדמוגרפיים שפרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מלמדת שהמדגם שלנו חורג מהאוכלוסייה בישראל במספר קריטריונים: (א) לנשים במדגם זה ייצוג גדול יותר מחלקן היחסי באוכלוסייה (56.2 אחוז במדגם לעומת 50.58 אחוז באוכלוסייה). (ב) גם אוכלוסיית ערביי ישראל במדגם זה לוקה בייצוג חסר (5.7 אחוזים במדגם, ללא הוספת אלה שהגדירו עצמם כפלסטינים, לעומת 15.4 אחוז שהם

מעל גיל 18 באוכלוסייה. מכיוון שהתבססנו על הגדרה עצמית של הנשאלים, לא מן הנמנע שאחוז הערבים הישראליים שהשתתפו בפועל היה גדול יותר מהמדווח). (ג) העובדה שהנשאלים במדגם היו בני 18 ומעלה העלתה את הגיל הממוצע של המדגם יחסית לאוכלוסייה. המדגם נותן לבעלי משפחות ומבוגרים ייצוג עודף יחסית לחלקם באוכלוסייה. (ד) ממוצע שנות הלימוד של הנשאלים במדגם גבוה מזה שבאוכלוסייה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2008).

לבסוף נציין, שהנתונים נאספו בקיץ 2008, כשנתיים לאחר מלחמת לבנון השנייה ובתקופה שהחברה הישראלית היתה נתונה תחת איומים ביטחוניים רבים. איסוף הנתונים נערך כשש שנים לאחר תוכנית כלכלית בעלת אוריינטציה ימנית (ולאחר בולטות יחסית של מצבה החברתי של ישראל ומצוקת השכבות החלשות בכלי התקשורת), בתקופה של שיפור יחסי במצבה הכלכלי של ישראל. אף שלא אירעו אירועים מיוחדים (יחסית למציאות הישראלית הדינמית באופן כללי) בסמוך לתקופת איסוף הנתונים או במהלכה, הרי שלא מן הנמנע שהמאורעות הקודמים השפיעו במידה כזו או אחרת על תשובותיהם של הנשאלים.

מדדי המחקר

עמדות הציבור בישראל כלפי מדינת הרווחה נבחנו באמצעות ארבעה מדדים מרכזיים שכל אחד מהם מורכב מהיגדים מספר. מידת התאמת ההיגדים לכל מדד נבחנה דרך ערך אלפא קרוונבך, המסייע להעריך את מידת העקיבות הפנימית בין תשובות הנשאל להיגדים. אלה ארבעת המדדים: מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט; מדד הצדקת מדינת הרווחה; מדד אחריות המדינה לאוכלוסיות חלשות; מדד המוכנות לשלם עבור מדינת הרווחה. מלבד זאת נבחנו עמדות הציבור בנוגע להקצאת משאבים מוגבלים דרך השוואה בין תחומי מדיניות באופן שיוסבר בהמשך.

1. *מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט* – מדד זה מורכב ממספר היגדים ($\alpha = 0.747$), הנוגעים להיקף אחריות המדינה בכל הקשור לצמצום פערים חברתיים-כלכליים (היגדים 1-3 להלן) ולביטחון תעסוקתי והכנסה מינימלית (היגדים 4-8 להלן). הנשאלים התבקשו לציין את מידת הסכמתם להם.⁴ כפי שהוסבר בהרחבה בסקירת הספרות המחקרית, אחריות המדינה בנוגע לתחומים אלה מגדירה את המטרות הבסיסיות של מדינת הרווחה והפונקציות המרכזיות שעל הממשלה למלא במדינת רווחה (Anderβ & Heien, 2001; Linos & West, 2003; Roller, 1998). עמדות התומכות באחריות

4 העקיבות הפנימית של מדד זה נבחנה במספר שיטות, ונמצא שהמדד הנוכחי, הכולל שמונה היגדים, מהימן ועקיב לוגית יותר מהמדד שהופיע בנייר מחקר שפורסם בנושא (כהן, מזרחי ויובל, 2008) ואשר כלל 12 היגדים.

זו הן תנאי הכרחי לתמיכה ציבורית במרכיבים אחרים של מדינת הרווחה (Anderß & Heien, 2001). הנשאלים התבקשו לבחור את מידת הסכמתם עם כל אחד מההיגדים בסולם 5-1 (1 - לא מסכים כלל; 2 - מסכים במידה מועטה; 3 - מסכים במידה בינונית; 4 - מסכים במידה רבה; 5 - מסכים במידה רבה מאוד). הנשאלים התבקשו אמנם לבחור תשובה נתונה, אך ניתנה להם גם האפשרות לבחור ב"לא יודע". אלה היו ההיגדים:

א. על מדינת ישראל לקחת יותר כסף מבעלי הכנסה גבוהה ולהעבירו לבעלי הכנסה נמוכה.

ב. המדינה היא שצריכה לדאוג שיהיו פחות עניים בישראל.

ג. הממשלה בישראל צריכה לפעול על מנת לצמצם פערים בין האזרחים.

ד. על הממשלה לספק עבודה לכל מי שמעוניין בכך.

ה. רצוי מאוד שבמדינת ישראל יהיו ארגוני עובדים חזקים שיגנו על השכירים ממעסיקהם.

ו. אחריות המדינה לצמצם את האבטלה גדולה מאחריותה לצמצם את האינפלציה.

ז. על המדינה לספק ולוודא שלכל אזרח יש הכנסה בסיסית מינימלית.

ח. על המדינה להעלות את שכר המינימום במשק.

2. *מדד הצדקת מדינת הרווחה* – מדד זה מורכב מהערכות הנשאלים בדבר מידת ההצדקה לכך שהמדינה תדאג לאזרחיה ב-12 נושאים שונים המייצגים תחומים במדינת הרווחה: ביטוח בריאות, פנסיה, קצבאות זיקנה, קצבאות שאירים, דמי אבטלה, סיוע בדיור לזוגות צעירים, קצבאות ילדים, חינוך בגיל הרך, חינוך בבתי ספר, אובדן כושר עבודה, השכלה גבוהה ועזרה לנזקקים ($\alpha = 0.84$). אחריות המדינה לאספקת שירותים בתחומים אלה נתפסת בספרות כמרכיב מהותי של מדינת הרווחה (Bean & Papadakis, 1998; Hasenfeld & Rafferty, 1989). ערך גבוה של המדד מעיד אפוא על כך שהנשאלים מצדיקים מאוד את מדינת הרווחה.

3. *מדד אחריות המדינה לאוכלוסיות חלשות* – מדד זה מורכב מהערכות הנשאלים בדבר מידת ההצדקה לכך שהמדינה תדאג לאוכלוסיות מסוימות בקרבה יותר מאשר היא דואגת לשאר האזרחים. מדובר בקשישים, נכים, חולים קשים, עולים חדשים, זוגות צעירים, משפחות מרובות ילדים, תושבי הפריפריה ($\alpha = 0.72$). אוכלוסיות אלה מודרות באופן מסורתי ממרכזי הכוח וחלוקת המשאבים במדינה המודרנית, ועל כן דאגה להן היא חלק מהותי ממדינת הרווחה (Bean & Papadakis, 1998; Hasenfeld & Rafferty, 1989).

1989). יתר על כן, דאגה לאוכלוסיות חלשות היא המינימום שעליו מסכימים גם המצדדים במודל מצומצם של מדינת הרווחה (המודל הרזיורואלי/סלקטיבי).

4. *מדד המוכנות לשאת בהוצאות מדיניות הרווחה* – מדד זה מורכב מהערכות הנשאלים בדבר מידת מוכנותם לשלם יותר מסים או לרדת ברמת החיים למען נושאים שונים המייצגים תחומים של מדינת הרווחה, כגון צמצום פערים בחברה הישראלית, הגדלת קצבאות הזיקנה, הגדלת סל ביטוח הבריאות הממלכתי, הגדלת דמי אבטלה וחינוך חינום ($\alpha = 0.9$). מידת המוכנות של האזרחים לשלם עבור השקעה בתחומים אלה מעידה על מידת התמיכה במדינת הרווחה ברמת ההתנהלות ולא רק ברמת ההצהרה (Hasenfled & Rafferty, 1989; Sabbagh & Vanhuyse, 2006). עם זאת, רמת ההתנהלות נבחנה באמצעות סימולציה, ולכן המסקנות מוגבלות בהשוואה למדידת ההתנהלות בפועל. במלים אחרות, הנשאלים התבקשו להעריך באיזו מידה הם מוכנים לעבור מהצהרות למעשים ולשאת באופן אישי בעלויות מדינת הרווחה. על פי רוב, כשעוברים מהדיבור אל המעשה, הנטייה המתבקשת היא ירידה בתמיכה.

היבט אחר שבו נבחנו העמדות כלפי מדינת הרווחה כלל ניתוח של אילוצים שחייבו את הנשאלים להקצות משאבים נתונים ומוגבלים. בכל שאלה נדרשו הנשאלים להכריע בין שני תחומי מדיניות אחרים. הוסבר להם שעל התקציב הציבורי הקיים (בישראל 2008) מוסיפים להם 100 "יחידות" של כסף להוצאות ציבוריות עודפות. בכל פעם הועמדו הנשאלים לפני צמד של תחומי מדיניות, והיה עליהם לחלק את התוספת ביניהם. בשל אילוצים טכניים (אורך השאלון) הסתפקנו כאן בארבעה תחומי מדיניות: חינוך, בריאות, פנסיה וביטחון (שש קומבינציות זוגיות להשוואה).

במסגרת ניתוח הנתונים אף הערכנו בצורה יחסית ובשיטה הדומה לשיטת ההשוואות בין זוגות את כלל תחומי המדיניות אלה מול אלה. בשיטת ההשוואות בין זוגות נהוג לבחון את מספר הפעמים שכל תחום מדיניות "מנצח" את בן הזוג שמולו. כדי להשוות בין הזוגות, יש לערוך $N(N-1)/2$ השוואות ($N =$ מספר המוערכים). בדומה לזאת בדקנו אצל כלל הנשאלים איזה תחום מדיניות "ניצח" פעמים רבות יותר את שאר התחומים (המנצח הוגדר כזה שזכה ב-50 יחידות כסף ויותר. כשחילקו הנשאלים את יחידות הכסף בין זוגות שווה בשווה, הם לא נספרו). חשוב לציין שבדרך כלל לא נעשית בישראל בחינת עמדות בשיטה זו, שמלבד יכולתה לזהות את התחומים המועדפים להקצאת משאבים ציבוריים בקרב הציבור, ניתן להשתמש בה כדי לספק את חלוקת המשאבים המצרפית של כלל אוכלוסיית המדגם, כביטוי להעדפת אוכלוסיית אזרחי מדינת ישראל. ההיגיון בקיומו של מדד זה מושתת על העובדה שמערכת האילוצים שקובעי מדיניות מציגים במקרים רבים כוללת את הצורך להכריע בין הפניית משאבים לתחום הביטחון לבין הפנייתם לתחומי מדינת הרווחה (Pierson, 1995).

השאלון כלל גם נתונים סוציו-דמוגרפיים שונים ועוד נתונים על זהות הנחקרים. חלקם של ההיגדים והשאלות המשמשים מחקר זה מתבססים על שאלות שתרגמנו לעברית מתוך השאלון החברתי האירופי (European Social Survey), בגרסתו האחרונה מיוני 2006 (Round 3, 2006/7). חלק אחר של השאלון הורכב מהיגדים נבחרים שהופיעו בסקרי מכון גוטמן ומכון טאוב. שאלות אחרות הוספו בהתבסס על הספרות שנסקרה לעיל ותוך בחינת מהימנות השאלות והמדדים.⁵

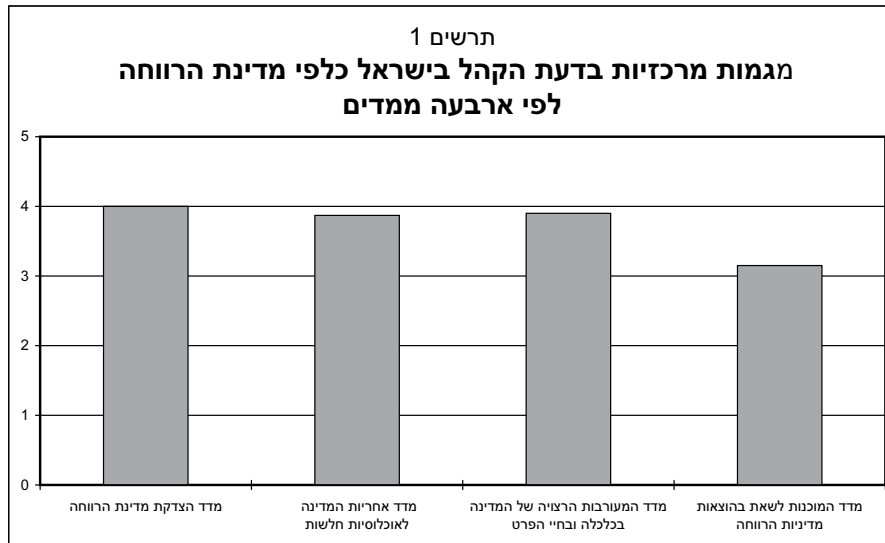
ממצאי המחקר: מגמות מרכזיות בדעת הקהל בישראל באשר למדינת הרווחה

עמדות הציבור בישראל כלפי מדינת הרווחה נבחנו בארבעת המדדים המרכזיים שפורטו לעיל. מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט קיבל ערך ממוצע של 3.9 (סטיית תקן: 0.65) על פני כל המדגם. משמעות נתון זה לדעתנו היא שהציבור בישראל מצדד בעמדה העקרונית ולפיה האחריות המוטלת על המדינה לדאוג לאזרחים גדולה מהאחריות המוטלת על האזרחים לדאוג לעצמם. הציבור גורס שעל מידת התערבותה הרצויה של המדינה בכלכלה להיות בינונית-גבוהה. עמדה כזו מאפיינת את הגישה הסוציאל-דמוקרטית ואת הדגם האוניברסלי של מדינת הרווחה, המטילים על המדינה את האחריות לדאוג לצרכים הבסיסיים של אזרחיה בתחומי מדיניות כגון בריאות, חינוך, הכנסה וביטחון אישי.

מדד הצדקת מדינת הרווחה קיבל ערך ממוצע של 4 (סטיית תקן: 0.65); כלומר: הציבור בישראל רואה מידה רבה של הצדקה למדינת הרווחה האוניברסלית. מדד אחריות המדינה לאוכלוסיות חלשות קיבל ערך ממוצע של 2.32 (סטיית תקן: 0.37) בסולם של 1-3 (כפי שהוצג לנשאלים), ובתקנון לסולם של המדדים הקודמים עומד ממוצע זה על 3.87 מתוך 5. כלומר: הציבור בישראל רואה מידה רבה של הצדקה לדאגה לאוכלוסיות חלשות. מדד המוכנות לשאת בהוצאות מדיניות הרווחה קיבל ערך ממוצע של 1.89 (סטיית תקן: 0.46) בסולם של 1-3, ובתקנון לסולם של המדדים הקודמים עומד הממוצע על 3.15 מתוך 5.

5 שאלון ה-ESS זמין ברשת (נכון ליולי 2007) בכתובת:
http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&Itemid=80
 כנ"ל סקרי מכון גוטמן (נכון ליולי 2007) זמינים בכתובת:
http://www.idi.org.il/GuttmanCenter/Survey/Pages/Guttman_survey.aspx
 הסקר של מכון טאוב זמין ברשת (נכון ליולי 2007) בכתובת:
<http://www.taubcenter.org.il/hebrew/publications.asp?ID=2007>

כלומר: הציבור בישראל מגלה נכונות בינונית לשאת בעלויות מדינת הרווחה, ובכל מקרה מידת נכונות זו נמוכה ממידת ההצדקה למדינת הרווחה ברמה ההצהרתית. סיכום המגמות העיקריות כפי שהובאו עד כה מופיע באופן השוואתי בתרשים 1.

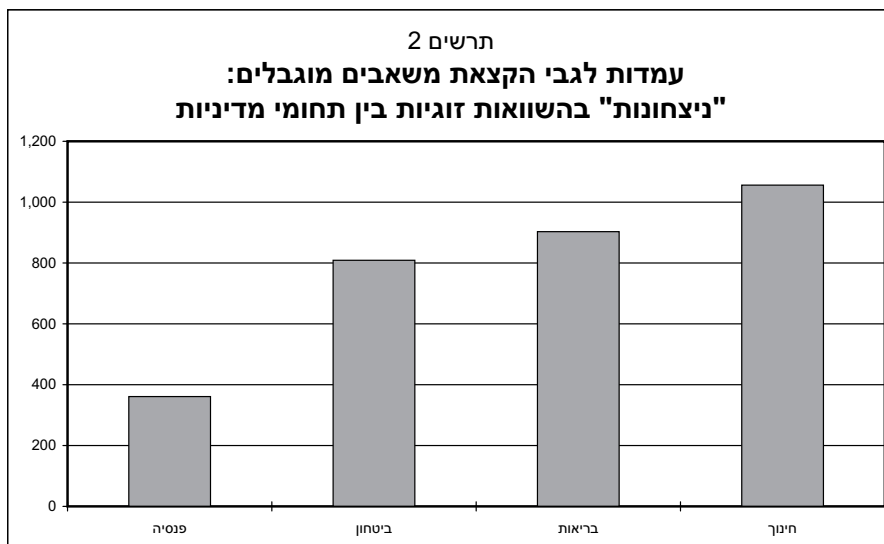

בדיקת מתאמים (Pearson's correlations) בין ארבעת המדדים תומכת במסקנה הכללית העולה מממוצעי עמדות הנחקרים. מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט נמצא קשור באופן חיובי למדד הצדקת מדינת הרווחה ($r=.460, p<.000$), למדד אחריות המדינה לאוכלוסיות חלשות ($r=.238, p<.000$) ולמדד המוכנות לשלם עבור מדינת הרווחה ($r=.161, p<.000$).

עוד קשרים מעניינים נמצאו גם בין מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט לבין משתנים סוציו-אקונומיים רציפים. מתאמים שליליים נמצאו בין המדד למשתנים השכלה ($r=-.129, p<.000$), הכנסה ($r=-.205, p<.000$) ומידת הדתיות ($r=-.213, p<.000$), כך שככל שהשכלתו והכנסתו של הנשאל גבוהות יותר, כך הוא תומך פחות במעורבות הממשלה בהבטחת ביטחון תעסוקתי וחברתי. קשרים אלה מחזקים את הסבר האינטרס העצמי בעמדות הציבור הישראלי; כלומר: אנשים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך צפויים להפיק תועלת רבה יותר ממדינת הרווחה ולשלם מחיר נמוך יותר בהשוואה לאנשים ממעמד סוציו-אקונומי גבוה (Edlund, 1999; Hasenfeld & Rafferty, 1989; Lipset, 1968; Svallfors, 1997).

באשר לקשר בין היגדים ספציפיים למדדים, מצאנו קשרים חיוביים בינוניים-חזקים בין מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט לבין מידת ההסכמה עם הקביעות האלה: יש אי שוויון בין אנשים בעולם, כי הוא משרת את מטרותם של העשירים ובעלי העוצמה ($r=.427, p<.000$); אחריות המדינה לצמצם את האבטלה גדולה מאחריותה לצמצם את האינפלציה ($r=.576, p<.000$); יש שירותים ציבוריים שאסור למדינת ישראל להפריט בשום פנים ואופן ($r=.256, p<.000$); פערי ההכנסה בישראל גדולים מדי ($r=.426, p<.000$); על מדינת ישראל לדאוג שיהיה לה מגזר ציבורי גדול ($r=.414, p<.000$). קשרים אלה מעידים על כך שניתן להסביר את עמדות הציבור הישראלי בנוגע למדינת הרווחה על ידי תפיסת עולם רחבה יותר בסוגיות של כלכלה וחברה. בהמשך בדקנו גם את מידת הקשר שבין משתנים סוציו-אקונומיים.

עמדות הציבור הישראלי בנוגע לחלוקת משאבים מוגבלים נבדקו על ארבעה תחומי מדיניות – ביטחון, בריאות, חינוך ופנסיה – בשיטת השוואה בין זוגות. כפי שניתן ללמוד מתרשים 2, נתפס תחום החינוך כחשוב ביותר לנשאלים במדגם, עם 1,056 "ניצחונות" על תחומי המדיניות האחרים. שני בחשיבותו תחום הבריאות, עם 903 "ניצחונות", ומיד אחריו תחום הביטחון. ניתן להניח שהציבור רואה בחינוך גורם המשפיע על תחומי מדיניות אחרים. כך, למשל, חינוך טוב יספק בריאות טובה יותר (הן מבחינת המודעות והן מבחינת איכות המטפלים והמחקר בו) וביטחון גבוה יותר (יחזק את ההון אנושי וההון חברתי במדינה). ניתן להסביר את פיגורו מאחור של תחום הפנסיה בכך שרכיבים בציבור הישראלי אינם מודעים לחשיבותו של תחום זה, בעיקר בשל "ריחוקו" (מבחינת ממד הזמן) של המוצר מהם.

השפעת משתנים סוציו-דמוגרפיים על המדדים העיקריים

השערה מקובלת במחקרי דעת הקהל היא שמשתנים סוציו-דמוגרפיים משפיעים על עמדות הנשאלים באופן מובהק, ובמיוחד הדבר צפוי בכל הקשור לעמדות כלפי מדינת הרווחה. השפעות אלה נבדקו במחקר באמצעות מבחני מובהקות F ו-T. במסגרת עיבוד הנתונים נעשו מבחני T ו-F על כלל המדדים וההיגדים ועל כל החתכים שהמדגם סיפק נתונים אודותיהם. הממצאים שמופיעים להלן כוללים רק את אותם מבחנים שנמצאו מובהקים, ולכן מעידים על שונות בין קבוצות באוכלוסייה. בכל שאר המדדים/היגדים לא נמצאה שונות מובהקת. לוח 1 מציג את ריכוז הממצאים העולים ממבחנים סטטיסטיים אלה.

לוח 1

השפעת משתנים סוציו-דמוגרפיים על המדדים העיקריים

מידת דתיות	מובהקות (f test)					אלפא קרונברך (α)	מדד
	דת	עובד מגזר ציבורי/פרטי	השכלה	הכנסה	מין		
4.525 (.000)	NS	2.672 (.008)	6.240 (.000)	5.715 (.000)	-4.334 (.000)	.75	מעורבות רצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט
2.073 (.038)	NS	2.945 (.003)	NS	NS	2.280 (.023)	.84	מוכנות לשאת בהוצאות מדיניות הרווחה
2.219 (.027)	2.821 (.005)	NS	NS	NS	2.938 (.003)	.72	אחריות המדינה לאוכלוסיות חלשות
NS	NS	4.290 (.000)	2.635 (.009)	2.427 (.015)	-2.088 (.037)	.90	הצדקה למדינת הרווחה

בחלוקה לפי מגדר נמצא בצורה מובהקת על פי מבחן T, שלנשים מכוונות גבוהה יותר מזו שגילו הגברים בשניים מהמדדים, מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט ומדד ההצדקה למדינת הרווחה. כלומר: נשים, יותר מגברים, סבורות שעל המדינה לספק ביטחון תעסוקתי וחברתי לאזרחיה וכן שעליה לדאוג לאוכלוסיות חלשות יותר משהן נדרשות לדאוג לעצמן. בשני המדדים האחרים, לעומת זאת, מדד המוכנות לשאת בהוצאות מדינת הרווחה ומדד אחריות המדינה לאוכלוסיות חלשות, לגברים מכוונות גבוהה יותר מאשר לנשים. כלומר: גברים, יותר מנשים, מוכנים להגדיל את תשלום המסים בעבור שירותים ותמיכות חברתיות ציבוריות שונות וסבורים שעל המדינה לדאוג לקבוצות חלשות באוכלוסייה יותר מאשר לאחרים.

עוד הבדלים בין גברים לנשים נמצאו גם בהיגדים שלא קובצו למדדים. יותר נשים מגברים סברו שבישראל יש יותר מדי עניים ($p=.005$), שפערי ההכנסה גדולים מדי ($p=.002$), שיש פערים כלכליים באוכלוסייה ושאחריות המדינה לדאוג לפרנסת אזרחיה באופן שוויוני יותר ($p=.000$). לעומת זאת, יותר גברים מנשים סברו שיש שירותים ציבוריים שאסור למדינת ישראל להפריט ($p=.043$). מכאן עולה תמונה, לא חד-משמעית ולא עקבית, המראה שנשים תומכות יחסית יותר מגברים בדקומודיפיקציה ומזהות את מצב האי-שוויון כגדול יותר בהשוואה לעמדות הגברים בנושא.

בחלוקה לפי דת (מבחן T שבדק שוני בין יהודים לבני דתות אחרות) מצאנו שאין הבדל מובהק בין הרוב היהודי לציבור המיעוטים השונים בשלושה מתוך ארבעת המדדים שנבדקו, ומתקבלת בהם התפלגות עמדות דומה. רק במדד אחריות המדינה לאוכלוסיות חלשות נמצא הבדל מובהק בין עמדות היהודים לעמדות המיעוטים הדתיים; אלה האחרונים תמכו יותר מהיהודים בתמיכה דיפרנציאלית באוכלוסיות חלשות יותר.

באשר להיגדים פרטניים (כאשר לא קובצו למדדים) נמצא בצורה מובהקת שהלא יהודים בישראל סבורים יותר מהיהודים שעל מדינת ישראל לדאוג שיהיה לה מגזר ציבורי גדול ($p=.005$); שהמדינה היא זו שצריכה לדאוג שיהיו פחות עניים בישראל ($p=.018$); שעל אזרחים לקחת יותר אחריות על עצמם בכל הקשור לפרנסתם ($p=.000$); שאי השוויון בין אנשים בעולם רווח, כי הוא משרת את מטרם של העשירים ובעלי העוצמה ($p=.025$); שבני אדם צריכים לדאוג לעצמם או למשפחתם ולא לאזרחים אחרים ($p=.007$); שלא מוצדק לקצץ בתקציב השירותים החברתיים כדי להגדיל את תקציב הביטחון ($p=.004$).

לעומת זאת, יהודים יותר מבני דתות אחרות סבורים שיש שירותים ציבוריים שאסור למדינת ישראל להפריט ($p=.000$) ושעל מצבו הכלכלי של אדם להיות תלוי ביכולתו, בכישוריו ובהישגיו האישיים ($p=.02$). כך גם היהודים יותר מבני דתות אחרות סברו, שתחרות בין עסקים ושוק חופשי (קפיטליזם) הם השיטה הכלכלית הטובה ביותר ($p=.036$), שאם אדם באמת מחפש עבודה הוא ימצא אותה ($p=.000$) ושברוך כלל העברה של חברות ושירותים ממשלתיים לידיים פרטיות (הפרטה) היא המעשה הנכון ($p=.025$). עולה אפוא שבקרב האוכלוסייה הלא-יהודית יש תמיכה גדולה יותר במדינת רווחה אוניברסלית, כפי שאולי ניתן לצפות לאור היותה מיעוט חלש מבחינה כלכלית (Edlund, 1999; Hasenfeld & Rafferty, 1989; Svallfors, 1997). כאמור, היו אלה הבדלים קטנים, ובאופן כללי הנשאלים תמכו יותר בהיגדים המצדיקים ומחזקים את התמיכה במדינת הרווחה.

את ההבדלים בעמדותיהם של הנשאלים שייחסו לעצמם מידות שונות של דתיות (ללא קשר לדתם) בדקנו תחילה באמצעות מבחני F, ואולם עד מהרה התברר שרוב ההבדלים המובהקים (על פי מבחן *POST HOC*) הם בין שתי קבוצות (דתיים ודתיים מאוד לעומת

מסורתיים וחילוניים) ולא בין ארבע (דתיים מאוד, דתיים, מסורתיים וחילוניים). קודדנו אפוא מחדש את המשתנה מידת הדתיות לפי חלוקה בינארית, ובדקנו באמצעות מבחן T את הבדלי העמדות בין שתי קבוצות הנשאלים בסוגיות שנחקרו.

החלוקה מחדש לקבוצות גילתה שנשאלים דתיים יותר מאשר מסורתיים או חילוניים תמכו בשלושה מתוך ארבעת המדדים. אם כן, דתיים וחרדים יותר מאשר מסורתיים וחילוניים תומכים בהגדלת מעורבות המדינה בכלכלה ובחיי הפרט, תומכים יותר בהצדקה לקיומה של מדינת הרווחה ואף מוכנים לשלם תוספת מסים למימון הוצאות מדינת הרווחה. ואולם דתיים וחרדים תומכים פחות מחילונים ומסורתיים בדאגה דיפרנציאלית של המדינה לאוכלוסיות חלשות.

זאת ועוד, בסדרת ההיגדים הפרטניים סבורים החרדים והדתיים, שבישראל יש יותר מדי עניים ($p < .001$); שעל מדינת ישראל לדאוג שיהיה לה מגזר ציבורי גדול ($p < .001$); שאי השוויון בין אנשים בעולם רווח, כי הוא משרת את מטרתם של העשירים ובעלי העוצמה ($p = .042$). מסורתיים וחילוניים לעומתם גילו הסכמה גדולה יותר עם האמירה שעל בני אדם לדאוג לעצמם או למשפחתם ולא לאזרחים אחרים ($p = .029$). עולה אפוא שבקרב האוכלוסייה הדתית יש תמיכה גדולה יותר במדינת רווחה אוניברסלית, כפי שניתן לצפות אולי לאור המבנה הקהילתי הסולידרי של אוכלוסייה זו והיותה מיעוט באוכלוסיית המסורתיים וחילוניים.

באופן די צפוי גילו אלה שהגדירו עצמם כעובדי המגזר הציבורי עמדות נבדלות בשלושה מבין ארבעה מדדים; עובדי המגזר הציבורי יותר מאשר עובדי המגזר הפרטי תמכו בהגדלת מעורבות המדינה בכלכלה ובחיי הפרט וכן בצידוקים לקיומה של מדינת הרווחה. במדד השלישי, הבוחן את מידת המוכנות לתוספת מסים, עובדי המגזר הציבורי מוכנים פחות מעובדי המגזר הפרטי לממן שירותי רווחה מתוספת כספי מסים. במדד התמיכה הדיפרנציאלית של המדינה באוכלוסיות חלשות תמכו כלל המועסקים באותה מידה ללא הבדל משמעותי. עובדי המגזר הציבורי יותר מעמיתיהם במגזר הפרטי סברו גם שפערי ההכנסה בישראל גדולים מדי ($p < .001$).

ולבסוף, בשני המשתנים השכלה והכנסה מצאנו ממצאים דומים. בשניים מהמדדים – מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט ומדד ההצדקה למדינת הרווחה – החזיקו בעלי השכלה נמוכה (עד תיכונית) והכנסה נמוכה (עד הממוצע) בעמדות חיוביות יותר מאשר בעלי השכלה והכנסה גבוהות. לא מצאנו הבדלים מובהקים באשר לשני המדדים האחרים, ולפיכך אין הבדלים בין בעלי השכלה והכנסה שונות באשר למידת המוכנות לממן בתוספת מסים את הוצאות מדינת הרווחה ובאשר לתמיכה דיפרנציאלית של המדינה באוכלוסיות חלשות.

עוד נמצא שבעלי הכנסות מתחת לממוצע (עד 7,000 ש"ח הכנסה נטו) סבורים יותר מבעלי הכנסות גבוהות, שרוב אזרחי מדינת ישראל אינם דואגים לטובת הכלל, אלא חושבים רק על עצמם או על משפחתם ($p=0.002$); שעל מדינת ישראל לדאוג שיהיה לה מגזר ציבורי גדול ($p<0.001$); שפערי ההכנסה בישראל גדולים מדי ($p=0.009$); שאי השוויון בין אנשים בעולם רווח כי הוא משרת את מטרתם של העשירים ובעלי העוצמה ($p<0.001$). באופן לא מפתיע מצאנו גם, שבעלי הכנסות גבוהות יותר סבורים שתחרות בין עסקים ושוק חופשי (קפיטליזם) הם השיטה הכלכלית הטובה ביותר ($p=0.028$) ושברוך כלל העברה של חברות ושירותים ממשלתיים לידיים פרטיות (הפרטה) היא המעשה הנכון ($p=0.043$). הבדלי עמדות אלה על בסיס תעסוקתי וסוציו-אקונומי מוסברים על פי גישת האינטרס העצמי בכך שאנשים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך צפויים להפיק תועלת רבה יותר ממדינת הרווחה ולשלם מחיר נמוך יותר בהשוואה לאנשים ממעמד סוציו-אקונומי גבוה (Edlund, 1999; Hasenfeld & Rafferty, 1989; Lipset, 1968; Svallfors, 1997). שוב נדגיש, שלמרות הבדלים אלה, באופן עקרוני וכללי היו הנדגמים, ללא קשר למצבם הסוציו-אקונומי, בעד הרחבתה וחזוקה של מדינת הרווחה.

אי בהירות מושגית בקרב הציבור בשאלות של כלכלה וחברה

המחקר מעלה מספר אינדיקציות המצביעות על אי בהירות מושגית בקרב הציבור הישראלי בכל הקשור לשאלות כלכלה וחברה. משום שאי בהירות זו עשויה לסייע בהבנת המורכבות של הסוגיה בישראל, מוצגים להלן מספר ממצאים המעידים על כך. אכן מצאנו קשרים "הגייוניים" בין היגדים לא מעטים המייצגים עקרונית עמדה דומה. כך, למשל, נמצא קשר בינוני מובהק של 0.415 בין ההיגד "האדם עצמו הוא שאחראי על מצבו הכלכלי ולא שום ארגון אחר" לבין ההיגד "על אזרחים לקחת יותר אחריות על עצמם בכל הקשור לפרנסתם". כך גם מצאנו קשר בינוני של 0.476 בין ההיגד "המדינה היא שצריכה לדאוג שיהיו פחות עניים בישראל" לבין ההיגד "הממשלה בישראל צריכה לפעול על מנת לצמצם פערים בין האזרחים".

עדיין בחינת הקשרים בין היגדים לא מעטים אחרים מעלה אי בהירות מושגית אצל אזרחי ישראל בכל הקשור למדינת הרווחה. כך, לדוגמה, ציפינו למצוא קשר שלילי חזק בין ההיגדים "האדם עצמו הוא שאחראי על מצבו הכלכלי ולא שום ארגון אחר" ו"על המדינה לספק ולוודא שלכל אזרח יש הכנסה בסיסית מינימלית", שכן באופן עקרוני הם מייצגים שתי תפיסות שונות של אחריות המדינה. הקשר שנמצא בפועל היה קשר חיובי חלש של 0.154 (ומובהק). גם הקשר בין ההיגד "האדם עצמו הוא שאחראי על מצבו הכלכלי ולא שום ארגון אחר" לבין ההיגד "הממשלה בישראל צריכה לפעול על מנת לצמצם פערים בין האזרחים" היה קשר חיובי חלש מאוד (0.113) ומובהק. דוגמה אחרת היא הקשר

החיובי והחלש מאוד בין ההיגד "על מדינת ישראל לקחת יותר כסף מבעלי הכנסה גבוהה ולהעבירו לבעלי הכנסה נמוכה" לבין ההיגד "האדם עצמו הוא שאחראי על מצבו הכלכלי ולא שום ארגון אחר" (0.115). מכלול הממצאים שהוצגו לעיל מספק אפיון מקיף של עמדות הציבור הישראלי כלפי מדינת הרווחה. להלן נסכם ונדון במשמעויות העיקריות של הניתוח.

דיון ומסקנות

המחקר הנוכחי מצביע על מספר מגמות מרכזיות בדעת הקהל הישראלית בכל הנוגע להיקפה ולאופייה הרצויים של מדינת הרווחה, למידת המוכנות לשלם על השירותים שהיא מספקת ולחשיבות שמקנה הציבור בישראל לתחומי מדיניות שונים. המגמה המרכזית היא שהציבור הישראלי מצדיק במידה רבה מעורבות של המדינה באספקת שירותים ציבוריים, תומך בהשקעה בתחומים המזוהים עם מדינת הרווחה ומסכים עם הצורך לתמוך באוכלוסיות חלשות. גם ללא נקודת השוואה קודמת למכלול ההיגדים שנבחנו במחקרנו, לא ניתן להתעלם מהתמיכה הרבה של הנשאלים, שהשתקפה בבחירות במספרים, במדיניות חברתית מרחיבה. לעומת זאת, המוכנות לשלם עוד מסים עבור השירותים שמדינת הרווחה מספקת נמוכה מההצדקה הערכית הניתנת להם, ויש בכך כדי לסייג מעט את הטענה שתמיכה זו במדינת הרווחה היא מוחלטת. השסעים הרבים המאפיינים את החברה הישראלית קשורים ככל הנראה אף הם לדעת הקהל בנושאים אלה. מדינת הרווחה בישראל מאותגרת לא רק בידי מגמות אינדיווידואליסטיות אלא גם בידי מגמות סקטוריאליות שונות. מבין תחומי המדיניות השונים הציבור הישראלי, על רבדיו השונים, מייחס חשיבות עליונה לחינוך – הוא מחייב השקעה ציבורית בו ומינופו להישגים בתחומי מדיניות אחרים כמו ביטחון ובריאות.

ממצאים אלה אינם עולים בקנה אחד עם התפיסה המקובלת בקרב חוקרים ופרשנים של החברה הישראלית בנוגע למצב הנתון נכון לשלהי שנת 2008. כפי שנסקר לעיל, תפיסה זו גורסת שמשנות ה-80 של המאה ה-20 חל שינוי דרמטי בעמדות הציבור הישראלי בנוגע למעורבות המדינה ואופייה של מדינת הרווחה, מדגם אוניברסלי של מדינת רווחה שמאופיין בערכים של ריכוזיות גבוהה ושוויון לדגם נאו-ליברלי שמאופיין בהעדפת ערכי השוק הפרטי, תחרות, אינדיווידואליזם (ואף אגואיזם) כלכלי וחברתי ודגם ריזואלי-סלקטיבי של מדינת רווחה. הממצאים המפורטים שהוצגו במחקר זה מרמזים שקשה לקבוע חד משמעית שתהליכי שינוי עמדות מסוג זה אכן התרחשו ונמשכו בישראל באופן כה דרמטי וקיצוני, כפי שהספרות הישראלית מצביעה.

אם כן, המחקר מצביע על פער גדול יחסית בכל הקשור למדינת הרווחה בין השיח הציבורי המאפיין את האליטה הכלכלית, הפוליטית והאינטלקטואלית בישראל לבין העמדות שבהן מצדדים חלקים רחבים בציבור הישראלי. מקור הפער טמון להשערתנו בשלושה גורמים מרכזיים, המאפיינים בחלקם חברות מערביות אחרות.

ראשית, בקרב חלקים מהאליטה הכלכלית והפוליטית בישראל השתרשה תפיסה ניאו-ליברלית שהפכה להיות מעין פרדיגמה פרופסיונלית. כלומר: ההשתייכות הפרופסיונלית, בעיקר לקהילת הכלכלנים (הלאומית והבינלאומית), מכתובה תפיסה כלכלית ניאו-ליברלית שמשאירה מרחב מצומצם מאוד לגישות או דעות אחרות. סוגיה זו תיבחן בהרחבה במחקר המשך, אך ניתן לומר בשלב זה שבדומה למדינות מערביות אחרות אותה קבוצה שמונחת בידי תפיסה זו משתמשת באסטרטגיות מגוונות, כדי לקדם מדיניות שתתאם אותה, ובכלל זה השפעה על דעת הקהל (Pierson, 1995).

הגורם השני נובע מהראשון: המחקר מעלה מספר אינדיקציות מעניינות שמצביעות לדעתנו על אי בהירות מושגית בציבור הישראלי בכל הקשור לפעולתם של מגוונים כלכליים וציבוריים. השיח הציבורי בנושא מדינת הרווחה, אחריות המדינה לאזרחיה ומעורבות הממשלה רווי מושגים, טיעונים, אינטרסים ומטענים אידיאולוגיים. תופעה זו אינה ייחודית רק לישראל, ומאפיינת גם מדינות אחרות (Bartels, 2005; Hacker & Pierson, 2005). אין ספק אפוא, שהדבר מקרין גם על עמדות הציבור ומידת הבנתו ועל הפרשנות הניתנת למושגים השונים המתגלגלים על הלשון. העדר עקביות מספקת והבלבול הרווח בציבור הישראלי בכל הקשור לשיח הציבורי בנושא מדינת הרווחה מצביעים על הצורך לבחון בזהירות ובקפדנות את דעת הקהל בנושאים אלה. יותר מכל מעידים הממצאים בהיבט זה על הצורך להימנע ממסקנות כוללניות המזהות בציבור הישראלי עמדות ברורות ולעתים אף קיצוניות של ניאו-ליברליזם כלכלי, תמיכה גורפת בהפרטה ובהקטנת המגזר הציבורי ואינדוידואליזם כלכלי. הממצאים במחקר זה אינם מספקים אישור אמפירי לטיעונים אלה.

במחקר חלוצי מצא שלו (Shalev, 2007), שדעת הקהל בישראל בהשוואה למקומות אחרים בעולם ייחודית בכך שהיא תומכת באופן משמעותי בשוויון ובה בעת מאופיינת בתמיכה רחבה במדיניות שוויונית, תצורה שאינה מתאימה למשטרי הרווחה המוכרים. המשמעות היא שגם בעידן של כלכלה ליברלית הציבור בישראל עדיין שבוי בקונצנזוס של סולידריות לאומית. עוד נמצא, שדווקא המעמד הבינוני-החלש (ובתוכו בעיקר המזרחיים) מצביע יותר למפלגות הימין, ואילו מעמדות חזקים יותר מצביעים למפלגות השמאל. שלו טוען, שאת ההבדלים בין ישראל למקרים אחרים בעולם יש להבין תוך התייחסות רחבה יותר להקשר של מקרה הבוחן הישראלי. תהליך בניית מדינת הרווחה בישראל היה למעשה חלק מתהליך רחב יותר של בניין האומה (יצירת בסיס כוח טריטוריאלי, דמוגרפי ופוליטי) ונשען על התיקוף הפוליטי של מי נכלל בחברה החדשה

ומי מודר ממנה (Rosenhek, 1999; Shalev, 1989). בבואנו להבין את דעת הקהל בישראל, יש לזכור שמדינת הרווחה הישראלית, ארגוני העובדים ומפלגות השמאל הסוציאליסטיות עוצבו בצורה רבה מתוך רעיון בניית המדינה והלאום (Shafir 1989). ההיפוך הזה בין מעמד ומפלגה הוא התוצאה "תלוית הנתיב" (path-dependent) של האשכנזים הוותיקים יותר, שהשמאל מקדם אותם בחברה על חשבון המזרחיים, אשר מצאו ברובם תמיכה גדולה יותר במפלגות הימין (Shalev, 2007). כך גם נמצא, שמזרחיים לא מעטים מצביעים למפלגות ימין (גם בהיבט המדיני ולא רק החברתי) בעיקר בשל שיקולים הנובעים מההיבט העדתי-האתני ולא תמיד בשל העדפותיהם בהיבטי הביטחון או הכלכלה (Mizrahi, Mehrez, & Naor, 2001, pp. 51-52).

שלישית, יש פערים בין עמדות הציבור באשר לרצוי לבין עמדותיו בנוגע למצוי – נכונותו לשלם; כלומר: במעבר בין הדיבור למעשה, ההצהרה להתנהלות, אנו מזהים ירידה בתמיכה בפועל באוניברסליות מדינת הרווחה. יתר על כן, כפי שמוסבר במחקרים אחרים (כהן, 2010; מזרחי ומידיני, 2006; Ben-Poart & Mizrahi, 2005), שלל גורמים מבניים ותהליכים חברתיים מובילים חלקים נרחבים בחברה הישראלית לאמץ דפוס פעילות של קביעת עובדות בשטח בכל הקשור לאספקת שירותים שהממשלה אינה מספקת אותם בהיקף או באיכות הנדרשים. דפוס פעילות זה המכונה "פוליטיקה אלטרנטיבית" כולל פנייה מוגברת לערוצים אלטרנטיביים, בדרך כלל בשוק הפרטי, שיספקו שירותים לאלתר, למשל שירותי בריאות, חינוך, ביטחון פנים, רווחה. כשתהליך מסוג זה, שבמקורו מיועד לסייע בהשגת מטרות נקודתיות לטווח הקצר, מקיף מגוון גדול של תחומי מדיניות ונמשך עשרות שנים, הוא שוחק את המעמד הבינוני, מה שיכול להסביר באופן חלקי את הסירוב לשלם עוד מסים, ובה בעת הוא יוצר (בין היתר) אפקט מצטבר ותחושה שהציבור הישראלי מעדיף אספקת שירותים באמצעות המגזר הפרטי. יתר על כן, במקרים רבים הממשלה אף מעודדת או ממסדת ערוצים מעין אלה כתגובה לביקושי הציבור לכאורה, ובכך מגבירה את התחושה שהשוק הפרטי עדיף על הציבורי בכל הקשור לאספקת שירותים. במלים אחרות, ייתכן שלעתים ההתרשמות של חוקרים ופרשני מדיניות בדבר שינוי עמדות משמעותי לכיוון הניאו-ליברלי מבוססת ברובה על התנהגות מונחית טווח קצר, ולא בהכרח על בחינה שיטתית של עמדות הציבור. לכן מחקר זה מחדד לדעתנו את חשיבות ההבחנה בין עמדות לבין התנהגות המושפעת מתנאים מבניים וממניפולציות פוליטיות וחברתיות כבסיס למחקרי המשך.

מקורות

- אסיסקוביץ, ש' (2007). גישת הפוליטיקה הביורוקרטית ומדינת הרווחה הישראלית. ביטחון סוציאלי, 75, 39-64.
- לוי-אפשטיין, נ', קפלן, ע' ולבנון, א' (2002). הלגיטימציה של אי-שוויון: ריבוד חברתי ועמדות ביחס לצדק הקצאתי. תל אביב: המרכז לפיתוח על-שם פנחס ספיר ליד אוניברסיטת תל-אביב.
- אריאן, א', אטמור, נ' והדר, י' (2007). מדד הדמוקרטיה הישראלית 2007: לכידות בחברה שסועה. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- אריאן, א', הרמן, ת', אטמור, נ', הדר, י', לבל, י' וצבן, ה' (2008). מדד הדמוקרטיה הישראלית 2008: בין המדינה לבין החברה האזרחית. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- אריאן, א' ושמיר, מ' (עורכים). (2002). הבחירות בישראל – 2001. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- א' בראלי, ד' גוטוויין, וט' פרילינג (עורכים). (2005). חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי עכשווי. ירושלים: יד יצחק בן צבי ושדה בוקר, הוצאת אוניברסיטת בן גוריון.
- דורון, א' (1985). מדינת הרווחה בעידן של תמורות. ירושלים: מאגנס.
- דורון, א' (1995). בזכות האוניברסליות – האתגרים של המדיניות החברתית בישראל. ירושלים: מאגנס.
- דורון, א' (1999). מדיניות הרווחה בישראל – ההתפתחויות בשנות ה-80 וה-90. בתוך ד' נחמיאס וג' מנחם (עורכים), המדיניות הציבורית בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- דורון, א' (2003). מדינת הרווחה בעידן של צנע וצמצומים: מבט מתחילת המאה ה-21. חברה ורווחה, כג, 275-294.
- דורון, א' (2007). עיצוב מדיניות הרווחה בישראל, 2000-2005. בתוך א' אבירם, ג' גל וי' קטן (עורכים), עיצוב מדיניות חברתית בישראל, מגמות וסוגיות. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2008). השנתון הסטטיסטי לישראל 2008. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 59.

- כהן, נ' (2010). שינויים מוסדיים, פוליטיקה אלטרנטיבית ומדיניות ציבורית: המקרה של עיצוב וכיצוע מדיניות הבריאות בישראל. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב. עבודת דוקטורט לא מפורסמת במסגרת המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית.
- כהן, נ', מזרחי, ש' ויובל, פ' (2008). מדינת הרווחה, מדיניות ציבורית ודעת הקהל: ישראל 2008. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, נייר מחקר מספר 3 של המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית.
- מזרחי, ש' ומינני, א' (2006). מדיניות ציבורית בין חברה למשפט. ירושלים: כרמל.
- מרכז טאוב (2007). הסקר החברתי – 2007. בתוך י' קופ (עורך), הקצאת משאבים לשירותים חברתיים – 2007. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל. עמ' 267-294.
- צדוק, ד', בן-פורת, ד', וורגן, י' ובן דוד, ל' (2005). האחריות החברתית של המגזר העסקי. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- קטן, י' (2000). מדינת הרווחה לפתחה של מאה חדשה. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- Andreß, H. & Heien, T. (2001). Four worlds of welfare state attitudes? A comparison of Germany, Norway, and the United States. *European Sociological Review*, 17 (4), 337-356.
- Bartels, L. M. (2005). Homer gets a tax cut: Inequality and public policy in the American mind. *Perspectives on Politics*, 3 (1), 15-31.
- Bean, C. & Papadakis, E. (1998) A comparison of mass attitudes towards the welfare state in different institutional regimes, 1985-1990. *International Journal of Public Opinion Research*; 10, 211-236.
- Bellamy, R. (1993). Joseph A. Schumpeter and his contemporaries. *European Journal of Political Research*, 23, 117-120.
- Brooks, C. & Manza, J. (2007). Why welfare states persist: The importance of public opinion in democracies. Chicago: University Of Chicago Press.
- Brooks, C. & Manza, J. (2006). Social policy responsiveness in developed democracies. *American Sociological Review*, 71, 474-494.
- Coughlin, R. (1980). *Ideology, public opinion and welfare policy*. Berkeley, Calif: University of California Press.

- Edlund, J. (1999). Trust in government and welfare regimes: Attitudes to redistribution and financial cheating in the USA and Norway. *European Journal of Political Research*, 35, 341-370.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton : Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1996). *Welfare states in transition*. London: Sage Publications.
- Gandal, N., Roccas, S., Sagiv, L., & Wrzesniewski, A. (2005). Personal value priorities of economists. *Human Relations*, 58, 1227-1252.
- Gelissen, J. (1999). Popular support for Institutionalized solidarity: A comparison between European welfare states. *International Journal of Social Welfare*, 9, 285-300.
- Gibson, J. L. (1996). Political and economic markets: Changes in the connections between attitudes toward political democracy and a market economy within the mass culture of Russia and Ukraine. *The Journal of Politics*, 58 (4), 954-984.
- Gilbert, N. (2002). *Transformation of the welfare state*. New York: Oxford University Press.
- Hacker, J. S. & Pierson, P. (2005). Abandoning the middle: The Bush tax cuts and the limits of democratic control. *Perspectives on Politics*, 3 (1), 33-53.
- Hasenfeld, Y. & Rafferty, J. A. (1989). The determinants of public attitudes toward the welfare state. *Social Forces*, 67, 1027-1048.
- Jæger, M. M. (2006). Welfare regimes and attitudes towards redistribution: The regime hypothesis revisited. *European Sociological Review*, 22, 157-170.
- Linos, K. & West. M. (2003). Self-interest, social beliefs, and attitudes to redistribution: Re-addressing the issue of cross-national variation. *European Sociological Review*, 19, 393-409.

- Lipset, S. M. (1968). *Revolution and counterrevolution*. London: Heinemann.
- Mizrahi, S., Mehrez, A., & Naor, A. (2001). A two-level analysis of Israel's strategy toward peace during the 1990s. *Peace and Conflict Studies Journal*, 8 (1), 43-61.
- Papadakis, E. (1992). Public opinion, public policy and the welfare state. *Political Studies*, 40 (1), 21-37.
- Pierson, P. (1995). *Dismantling the welfare state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pierson, P. (Ed.). (2001). *The new politics of the welfare state*. Oxford: Oxford University Press.
- Roller, E. (1998). The welfare state: The equality dimension. In O. Borre & E. Scarbrough (Eds.), *The scope of government*. New York: Oxford University Press.
- Rosenhek, Z. (1999). The exclusionary logic of the welfare state: Palestinian citizens in the Israeli welfare state. *International Sociology*, 14 (2), 195-215.
- Sabbagh, C. & Vanhuysse, P. (2006). Exploring attitudes towards the Welfare State: Students' views in eight democracies. *Journal of Social Policy* 35 (4), 607-628.
- Shafir, G. (1989). *Land, labor and the origins of the Israeli-Palestinian conflict 1882-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shalev, M. (1989). Israel's domestic policy regime: Zionism, dualism, and the rise of capital. In F. G. Castles (Ed.), *The comparative history of public policy* (pp. 48-100). Cambridge: Polity Press.
- Shalev, M. (2007). The welfare state consensus in Israel: Placing class politics in context. In S. Mau & B. Veghte (Eds), *Justice, legitimacy, and the welfare state* (pp.193-216). London: Ashgate.
- Sihvo, T. & Uusitalo, H. (1995). Economic crises and support for the welfare state in Finland 1975-1993. *Acta Sociologica*, 38, 251-262.

- Smith, T. W. (1987). The polls – a report: The welfare state in cross-national perspective. *Public Opinion Quarterly*, 51, 404 – 21.
- Smith, T. W. (1989). Inequality and welfare. In R. Jowell, S. Witherspoon & L. Brook (Eds.), *British social attitudes: Special International report* (pp. 59-86). Aldershot: Gower.
- Svallfors, S. (1997). Words of welfare and attitudes to redistribution: A comparison of eight western nations. *European Sociological Review*, 13, 283-304.
- Taylor-Gobby, P. (1989). The role of the state. In R. Jowell, S. Witherspoon & L. Brook (Eds.), *British social attitudes: Special international report* (pp. 35-58). Aldershot: Gower.
- Weiss, I. & Gal, J. (2007). Social workers' attitudes towards social welfare policy. *International Journal of Social Welfare*, 16, 349-357.
- Weiss, I. & Gal, J. (2008). Social welfare policy: Preferences of Arab and Jewish social workers in Israel. *Families in Society*, 89, 129-138.
- Weiss, I., Gal, J., Cnaan, R., & Maglajlic, R. (2002). What kind of social policy do social work students prefer? *International Social Work*, 45, 59-81.
- World Values Survey Website. (2006). *European and world values surveys four-wave integrated data file, 1981-2004*. The European Values Study Foundation and World Values Survey Association. World Values Survey Website. Retrieved from <http://www.worldvaluessurvey.org/>.